

Arūnas Poviliūnas

Tyrimas dalyvaujant kaip socialinių inovacijų technologija

Anotacija

Straipsnyje analizuojamas tyrimo dalyvaujant metodas. Tai palyginti naujas sociologijos metodas, jo šalininkų nuomone, pretenduojantis pakeisti klasikinei akademinei sociologijai būdingus dominavimo santykius. Tyrimo dalyvaujant metu sociologas ne tik tiria kokį nors socialinį reiškinį, dažniausiai nedidelę marginalizuotą bendruomenę, bet ir bendradarbiauja su ja ieškodamas būdų, kaip keisti marginalizuotos socialinės grupės gyvenimą, o pats tyrimo dalyvaujant metodas siejamas su žinojimo generavimo procedūrų demokratizavimu bei su socialinių pokyčių inicijavimu. Straipsnyje kritiškai analizuojami du tyrimo dalyvaujant pagrindimo būdai: vienas jų susijęs su išlaisvinimo ideologija, kitas – su kritine teorija.

Prasminiai žodžiai: tyrimas dalyvaujant, socialinė inovacija, kaimo bendruomenė, socialinė atskirtis

Įvadas

Tyrimas dalyvaujant (*participatory research*) vis labiau įsitvirtina kaip efektyvi socialinių inovacijų technologija. Kartu su kitomis socialinių inovacijų technologijomis, tokiomis kaip socialinės partnerystės principų taikymas arba bendruomeninė informatika, tyrimas dalyvaujant tampa socialinių grupių ir vietovių, kurioms priklauso socialinės atskirties etiketė, integravimo į visuomenės plėtros procesus įrankiu. Socialinių inovatorių nuomone, šių technologijų dėka anksčiau neturėjusios galimybių dalyvauti sprendžiant savo problemas visuomenės grupės (kaimo bendruomenės, neįgalieji, tautinės mažumos ir pan.) turėtų vis labiau tapti visaverčiais socialiniais agentais, galinčiais dalyvauti priimant jų būklę įvertinančius sprendimus. Socialinių inovacijų technologijas skatina ir visuomenės plėtros finansavimo politika, kurios principus diktuoja įvairūs Europos Sąjungos ir kitų šalių fondai.

Šios politikos požiūriu akademinės žinios yra sudėtinė dalis socialinę plėtrą koordinuojančių konsorciūmų arba partnerių grupių, kurias sudaro prioritetus nustatantys ir pagal juos finansines lėšas skirstantys politikai bei biurokratai, projektus vertinantys ekspertai, projektus įgyvendinančios vyriausybės arba visuomeninės institucijos, be to, taip vadinamos socialiai at-

skirtos visuomenės grupės, kurioms iš skurdo bei socialinės atskirties gelbėti ir yra sukurta visa ši mašinerija. Toks kontekstas sureikšmina taikomąjį akademinį žinių pobūdį, kuris, klasikinės akademijos požiūriu, buvo menkiau vertinamas, nei autonomiškais laikyti fundamentalūs akademiniai tyrinėjimai. Tad klausimas, ar nėra kėsiniama į akademinio lauko autonomiją, kai, planuojant ir įgyvendinant socialinės plėtros projektus, *homo academicus* privalo išversti savo akademinį žargoną į politikams ir biurokratams suprantamą kalbą ir taip nusižengti akademinio metanaratyvo konstravimo kanonams, kai mokslininkai tampa ekspertais, koordinatoriais ir pan., kai jie susodinami prie vieno stalo su biurokratais, įvairių visuomeninių organizacijų atstovais, politikais, verslininkais ir kt., nėra nepagrįstas.

Šiame straipsnyje bandoma išsiaiškinti, kas yra tyrimas dalyvaujant, kokios jo galimybės ir koks jo statusas akademinėje pasaulyje, koks jo santykis su akademinėmis sociologijomis. Skirtingų akademinio lauko frakcijų požiūriais, tyrimas dalyvaujant gali būti interpretuojamas ir kaip pomodernybės madas atspindinti socialinių mokslų paradigma, ir kaip iš esmės naujas socialinių mokslų metodas, atveriantis galimybes akademinę patirtį tiesiogiai integruoti į socialinės plėtros pro-

cesus, ir kaip akademinio lauko marginalų taikymasis prie naujos konjunktūros, bandant pasinaudoti naujais socialinės galios šaltiniais, ir netgi kaip radikalių, su „trečiuoju pasauliu“ susijusių, intelektualų mesianistinė frazeologija.

Termino „tyrimas dalyvaujant“ aptarimas

„Tyrimas dalyvaujant“ – tai angliškose tekstuose vartojamų terminų „*participatory research*“, „*action research*“, „*praxis research*“, „*collaborative research*“, „*participatory action research*“, lietuviškas vertimas. Autorius nėra tikras, ar tai geriausias vertimas. Galbūt ilgainiui labiau prigis diskusijose kolegų siūlytas terminas „dalyvavimo metodas“, tačiau kol kas atrodo, kad terminas „tyrimas dalyvaujant“ geriau išreiškia tai, kas būdinga angliškai „*participatory research*“ vadinamam tyrimui. Terminas „dalyvavimo metodas“ netiesiogiai sufleruoja ir tai, kad tai labiau įprastas sociologijos metodas, nurodantis hierarchizuotą sociologijos sąrangą, kuriai turėtų priklausyti ir apibrėžta metodologija, ir ją grindžianti socialinė teorija. Kitaip sakant, pagal savo skambesį ir darybą „dalyvavimo metodas“, kaip ir „stebėjimo metodas“, nesikėsina į klasikinę sociologijos mokslo sąrangą.

Įvairių tyrimo metodų pagalba, tarp kurių dalyvavimas analizuojamuose socialiniuose procesuose jau yra užėmęs teisėtą vietą, į socialinės teorijos akiratį patenkantys socialinės tikrovės faktai yra aiškinami vienos ar kitos socialinės teorijos, kurių visuma ir sudaro profesionalų akademinį sociologijos diskursą. Antai, sociologijoje daugiau nei prieš pusę amžiaus įsitvirtino „stebėjimo dalyvaujant“ (*participatory observation*) metodas, kuris numato tyrėjo dalyvavimą analizuojamose socialinėse institucijose ir procesuose, vienais atvejais tai slepiant, kitais – neslepiant nuo tiriamųjų.

Tyrimo dalyvaujant šalininkų ambicijos yra didesnės nei naujo metodo į akademinę sociologiją įvedimas. Vieniems – tai nauja nauja socialinių mokslų paradigma, antriems – sociologų teikiamos socialinės paslaugos, tretiems – socialinius pokyčius generuojanti socialinė praktika, dar kitiems – tai iššūkis akademiniam

sociologiniams tyrimams. Visais išvardintais atvejais „tyrimas dalyvaujant“ tarytum kėsina į klasikinę akademinę sociologijos kanoną ir į jos hierarchizuotą sąrangą, apimančią akademinę veiklą nuo metodinio kanono požiūriu taisyklingų empirinių tyrimų iki gautus duomenis interpretuojančių socialinių teorijų. Būtent todėl terminas „tyrimas dalyvaujant“ tiksliau nei terminas „dalyvavimo metodas“ išreiškia šio tyrimo šalininkų ambicijas. Taigi tyrimas dalyvaujant, jo šalininkų nuomone, toli gražu nėra tik dar vienas empirinių tyrimų metodas.

Tyrimo dalyvaujant apibrėžimas

Bene ryškiausias tyrimo dalyvaujant akademinio legitimizavimo aktas buvo 1992 metų žiemą išleistas žurnalo „*American Sociologist*“ numeris, kuris visas buvo skirtas įvairiems tyrimo dalyvaujant aspektams aptarti. Pagrindiniame žurnalo straipsnyje R. Stoeckeris ir E. Bonacich patetiškai pareiškė, kad su vidurinės klasės etosu organiškai suaugusi sociologija užuot tapusi problemų sprendimo priemone pati tampa problema.

„Ji [sociologija] darosi dar vienas elementas kontrolės struktūros, kuri remiasi priespauda bei eksploatacija ir įtvirtina valdžiai artimų profesionalių ekspertų luomą, kuris, įteisindamas savo žinojimą, nustelbia žinojimą tų, kurie neturi galios.“ (Stoecker, Bonacich 1992)

Būtent tyrimas dalyvaujant ir turėtų būti atsakas su priespauda bei socialine kontrole susijusiai, nerefleksyviai, prisimenant P. Bourdieu, sociologijai. Savo ruožtu tyrimo dalyvaujant šalininkų nuomone pagrindiniai jo tikslai būtų tokie:

- demokratizuoti žinojimo generavimo procedūras;
- inicijuoti sisteminius socialinius pokyčius.

Žinojimo generavimo procedūrų demokratizavimas

Socialinių inovatorių nuomone, tyrimas dalyvaujant atveria galimybes keisti sociologijos ir sociologų padėtį socialinės galios atžvilgiu. Samprotaujama taip. Tyrimo reikia ir tiems, ku-

rie nedisponuoja socialine galia. Be to, jie yra akumuliacinė savitą patirtį, kurią apibendrina savita pasaulėžiūra. Visa tai dominuojančio žinojimo atžvilgiu yra nuvertinama. Kartu nuvertinama ir tokių žmonių gyvenimo. Socialinės plėtros prioritetų ir dominuojančio žinojimo atžvilgiais jie tampa socialiai atskirtais.

Tyrimo dalyvaujant šalininkai siekia įtraukti socialiai atskirtas žmonių grupes, bendruomenes, tų žmonių patirtį ir pasaulėžiūrą į patį tyrimo procesą. Tyrimo procedūros požiūriu, tai rodo, kad socialiai atskirtų grupių atstovai dalyvauja, kai yra formuluojami tyrimo tikslai, detalizuojami klausimai, jie patys dalyvauja, kontroliuoja ir stebi visą tyrimo procesą, po to analizuoja gautus rezultatus. Kartu yra ieškoma būdų, kaip keisti socialiai atskirtoms žmonių grupėms nepalankią padėtį, kurios priežastys ir kontūrai tyrimo dėka tampa vis aiškesni. Tyrimo metu turėtų keistis ir pagrindiniai socialiai atskirtų grupių tikrovės interpretavimo įrankiai, o socialiai atskirtų grupių gyvenimą apibūdinančią lemties metaforą turėtų pakeisti žmonių veiksmų vaidmens pripažinimas.

Jau seniai niekas neabejoja, kad žinojimas yra galia, vadinasi, profesionalių ekspertų vykdomas žinojimo privatizavimas yra laikomas ir galių atėmimu, ypač tais atvejais, kai akademiniais sumetimais (arba vardan luominių profesinių interesų) yra tyrinėjamos vadinamosios socialiai atskirtos žmonių grupės. Savo ruožtu įtraukimas į žinojimo generavimo procesą yra žmonių įgalinimas tokiu mastu, koku žinojimas yra susijęs su galia.

Socialinių pokyčių inicijavimas

Tyrimo dalyvaujant šalininkai teigia, kad žinojimo generavimo demokratizavimas kartu sudaro prielaidas demokratiniams socialiniams pokyčiams. Partnerystės saitais susieti tyrėjai ir socialiai atskirtų bendruomenių atstovai sudaro grupes, kurios ne tik siekia, pasitelkdamos tyrimus, įvardyti nepalankios socialinės būklės priežastis, bet ir ieško būdų, kaip būtų galima jas šalinti. Tie keliai dažniausiai būna susiję su galimybių dalyvauti priimančiais sprendimais sudarymu, kurie yra svarbūs tiek dominavimo san-

tykius pasiryžusiems keisti tyrėjams, tiek socialiai atskirtoms grupėms arba bendruomenėms. Kitaip tariant, tai būtų galima laikyti socialiai atskirtų grupių įgalinimu.

Šių abiejų tyrimo dalyvaujant tikslų įgyvendinimo sąlyga yra švietimas. Socialiai atskirtų grupių švietimas atveria joms galimybes įsitraukti į žinojimo generavimo procesus ir bendradarbiauti inicijuojant demokratinius socialinius pokyčius, o suaugusiųjų švietimo teorijai teko svarus vaidmuo formuojantis teorinėms ir praktinėms tyrimo dalyvaujant prielaidoms.

Tyrimo dalyvaujant pagrindimo būdai

Galima išskirti du pagrindinius tyrimo dalyvaujant pagrindimo būdus. Abu yra organiškai susiję, tačiau kiekvieno iš jų akcentai skiriasi. Vienas jų pabrėžia ideologinius argumentus ir į pirmą vietą iškelia dominavimu grįstus socialinius santykius, kitas – kritinę teoriją ir iš jos išplaukiančią sociologinę praktiką. Pirmasis asocijuojasi su išlaisvinimo ideologija ir revoliuciniais idealais, antrasis - su nors ir marginalizuota, tačiau vis dar akademinė praktika.

Tyrimas dalyvaujant kaip išlaisvinimo ideologija

Radikalesni tyrimo dalyvaujant šalininkų nuomone, tyrimas dalyvaujant turėtų keisti ir priespaudos santykius, ir sociologijos kaip socialinės praktikos suvokimą.

„Mes turėtume visiškai aiškiai pripažinti, kad tyrimas dalyvaujant nerada daug šalininkų tarp pasiturinčiųjų ir turtingųjų, ir dėlto kyla grėsmė mūsų pačių gerovei. Tyrimo dalyvaujant taikymas yra priešingas sėkmingai profesinei karjerai. Tyrimas dalyvaujant yra revoliucinė sociologija.“ (Park 1992)

Radikalesni tyrimo dalyvaujant šalininkai randa tokių argumentų tyrimo dalyvaujant praktikai pagrįsti. Visų pirma tyrimas dalyvaujant padeda įgyvendinti savo idealus tiems sociologams, kurie mato ir nori keisti engėjišką visuomenės prigimtį. Be to, tyrimas dalyvaujant, jo šalininkų nuomone, iškelia svarbų moralinį klausimą, kokia yra universitetų, akade-

minio pasaulio paskirtis? Ar jie turėtų tarnauti elitui, ar atvirkščiai? Dar vienas tyrimo dalyvaujant plėtros požiūriu svarbus argumentas skamba taip – kuo plačiau bus taikomas tyrimas dalyvaujant, tuo daugiau šansų, kad jis taps vis labiau pripažįstama ir savo institucinę erdvę įteisinsia sociologijos praktika. Tyrimo dalyvaujant legitimizavimui taip pat turėtų talkinti sėkminga socialiai atskirtų bendruomenių, kuriuos dalyvavo eksperimentuose, veikla.

Tyrimas dalyvaujant yra laikomas „priešprieša elitistiniam, kapitalistiniam, konkurenciniam ir individualistiniam tyrimui.“ (Stoecker, Bonacich 1992). Deklaruodami norą savo teoretinėmis žiniomis ir empirinių tyrinėjimų įgūdžiais prisidėti prie socialinės transformacijos procesų, tyrimo dalyvaujant šalininkai skelbia visuotinės gerovės bei socialinio teisingumo idealus.

Radikalesni tyrimo dalyvaujant šalininkai, kurie tyrimą dalyvaujant visų pirma tapatina su teisingesnės visuomenės link vedančių socialinių transformacijų inicijavimu, akademinio tyrimo dalyvaujant statuso siekia kurdami naujos sociologijos programą – elitistinę, dominavimo santykius įtvirtinančią, kapitalistinę, buržuazinę sociologijos discipliną turėtų pakeisti „teisingesnė“, iš dominavimo santykių išlaisvinanti ir socialinio teisingumo siekianti, sociologija. Kitaip tariant, radikalusis tyrimo dalyvaujant legitimizavimas iš esmės yra akademinų vertybių perkainavimas ir tuo pačiu metu vykstantis akademinio lauko transformavimas, kai šių pokyčių metu nauja tyrimo dalyvaujant paradigma ima keisti dominavimo santykiais grįstą tradicinę teoretizavimą ir tradicinę sociologiją.

Chrestomatinę tyrimo dalyvaujant kaip išlaisvinimo ideologijos sampratą sukūrė brazilų švietimo teoretikas ir praktikas Paulo'as Freire'as.

P. Freire'o kritinės sąmonės ugdymo teorija

Lietuvių kalba neseniai pasirodė trijų P. Freire veikalų vertimai. Leidykla „Tyto Alba“, remiama Atviros Lietuvos fondo, išleido jo chrestomatinių veikalų *Engiamųjų pedagogika*, be to, dvi esė – „Konsultuoti ar bendrauti“ ir „Ugdymas

kaip rengimasis laisvei“.

„Engiamųjų pedagogikoje“ P. Freire'as išdėsto išlaisvinimo pedagogikos teorinius principus. Trumpai kalbant veikalo esmę būtų galima apibūdinti tokia teze – ugdymas turi keisti dominavimo santykius. Ugdymas, kaip pabaigos neturinčio išlaisvinimo kelias, apima du etapus. Pirmo etapo metu žmonės supranta (conscientizaēco) apie savo priespaudą, nelaisvę, o antrojo metu veikdami keičia priespaudą įtvirtinančias aplinkybes. Tai, anot P. Freire'o, yra kultūrinis veiksmas.

Ugdymą, kuris nekeičia dominavimo santykių, Freire'as vadina „bankiniu“ ugdymu.

„/.../ ugdymas darosi panašus į indėlio padėjimą į banką, kai mokiniai yra saugyklos, o mokytojas – indėlininkas. Užuoat bendravęs mokytojas daro oficialius pranešimus ir atiduoda saugoti indėlius, kuriuos mokiniai kantriai priima, įsimena ir kartoja. /.../ Pagal bankinę ugdymo sampratą žinios yra tų, kurie laiko save daug išmanančiais dovana tiems, kurie laikomi nieko neišmanančiais.“ (Freire (a) 2000; 48)

Bankinio ugdymo atveju yra perduodamos turimo žinios. Tokią žinių cirkuliaciją lydi ir specifiniai dominavimu, manipuliacija bei žinių kontrole grįsti mokytojo santykiai su mokiniais, ir šios sąveikos dalyvių savęs suvokimo pavaldai.

„Mokytojas pateikia save mokiniams būtinai kaip priešybę; laikydamas juos visiškais neišmanėliais, jis pateisina savo paties egzistavimą. Mokiniai, kurie kaip vergas iš Hegelio dialektikos priima savo neišmanymą kaip mokytojo reikalingumo pateisinimą, tačiau, kitaip negu vergas, niekuomet nesuvokia, kad jie ugdo mokytoją.“ (ten pat)

Freire'as daug rašė apie bankinio ugdymo žalą, tačiau bene svarbiausias argumentas prieš bankinį ugdymą yra šis: kuo labiau mokiniai stengiasi išlaikyti jiems patikėtus indėlius, tuo mažiau galimybių lieka kritiškos sąmonės tapsmui. Bankinis ugdymas, ignoruodamas mokinių patirtį, kartu neigia ir autentišką mokinių egzistavimą, gramzdina mokinius į „tylos kultūrą“ (tai dar vienas P. Freire'o terminas), kurią įtvirtina pagal bankinio ugdymo principus struktūrizuotos socializacijos institucijos (kalba, švietimas, žiniasklaida ir pan.). „Tylos kul-

tūra“ yra atskirta nuo kalbančio pasaulio ir jai priklausantys žmonės neturi galimybės aktyviai dalyvauti socialinės plėtros procesuose.

Bankinio ugdymo priešprieša, iqlaisvinamasis ugdymas, yra organiškai susijęs su procesu, kurio pavadinimas į anglų kalbą dažnai neverčiamas. Nebuvo jis išverstas ir į lietuvių kalbą. Tai jau minėtas *conscientizaēco*. Šio proceso metu lukštenasi kritinė sąmonė, išsąmoninami socialiniai, politiniai ir ekonominiai prieštaravimai, ieškoma kelių, kaip juos įveikti. *Conscientizaēco* metu žmonės vis labiau tampa aktyviais kritinės sąmonės subjektais, P. Freire'o žodžiais sakant, „dialogo žmonėmis“, o dominavimo ir monologo santykį, kuris būdingas bankiniam ugdymui, keičia ugdytojų ir ugdomųjų bendradarbiavimas bei dialogas.

Kaip iš „tylos kultūros“ ima lukštentis „dialogo žmogus“? Kaip galima inicijuoti *conscientizaēco*? Bene glausčiausiai į šiuos klausimus P. Freire'as atsakė savo esė „Konsultuoti ar bendrauti“, aptardamas žemės ūkio specialisto, agronomo, santykius su valstiečiais, magiškai interpretuojančiais pasaulį. Koks yra specialiųjų techninių žinių perdavimo arba konsultavimo santykis su magišku pasaulėvaizdžiu?

„Sąvokos „konsultavimas“ reikšmės yra šios: perdavimas, davimas kitam, dovanojimas, kultūrinė invazija, manipuliavimas ir pan. Visos šios sąvokos reiškia veiksmus, kuriais žmonės paverčiami „daiktais“, ir neigia juos esant pasaulį keičiančiomis būtybėmis.“ (Freire (b) 2000; 243)

Specialiosiomis agronominės žiniomis grįstas konsultavimas yra antidialogiškas ir yra, P. Freire'o žodžiais tariant, kultūrinė invazija, susijusi su manipuliavimu. Antidialogiškos kultūrinės invazijos priešprieša – tai dialogu ir kultūrų sinteze grįstas bendravimas, kurio būtina sąlyga agronomo-specialisto (kultūrinės invazijos subjekto) virtimas agronomu-pedagogu (dialogo partneriu).

P. Freire'as sukūrė ištisą išlaisvinančios pedagogikos sistemą, kurią labai sėkmingai pritaikė savo gimtojoje Brazilijoje ir Čilėje, mokydamas beraščius valstiečius rašto ir kartu ugdymas jų kritinę sąmonę. Šios sistemos branduolį sudaro kultūros rateliai (*Circulo de Cul-*

tura), kuriuose ugdytojo vadovaujami valstiečiai atkoduoja užkoduotas generatyvines temas arba žodžius. Generatyvinės temos ir žodžiai – tai yra kultūros ratelio dalyviams reikšmingos, egzistencinės temos, kurios generuoja diskusijas bei tyrimus ir sudaro prielaidas kritinės sąmonės tapsmui. Generatyvinės temos yra koduojamos paveikslais, nuotraukomis, žodžiais. Generatyvinių žodžių vaidmenį atlieka dažniausiai valstiečių gyvenimui svarbūs žodžiai, iš kurių skiemenų sudarius fonemų grupes dėliojami vis nauji žodžiai.

Akivaizdu, kad P. Freire'o sistemoje tyrimas dalyvaujant užima kertinę vietą. Ne tik kultūros rateliui vadovaujantis specialistas, kuris turi kruopščiai parinkti ir užkoduoti generatyvines temas ir generatyvinius žodžius, bet ir pozityvių pokyčių savo srityje siekiantis žemės ūkio specialistas, agronomas, tik tampdamas dialogo partneriu, sukuria terpę savo technologinio išmanymo simbiozei su autentiška valstiečių žemės kultivavimo patirtimi. P. Freire'as teigia:

„Konkrečiai kalbant agronomai negali suprastinti savo veiksmų iki nesamo neutralumo, tarsi specialistai galėtų būti atskiriami nuo platesnės visumos, kurioje jie egzistuoja kaip žmonės. Nuo tos akimirkos, kai jie tampa žmogaus ir gamtos sistemos dalimi, jų darbas įgauna platesnę perspektyvą, kur techninis valstiečių mokymas sutampa su kitais aspektais, išeinančiais už technologijos ribų. Būtent ši neišvengiama agronomų atsakomybė įtvirtina juos kaip pedagogus ir padaro juos (greta kitų) pokyčių vykdytojais. Tai rodo, kad jų dalyvavimo valstiečių, gamtos ir kultūros santykių sistemoje negalima supaprastinti laikyti tik buvimu prieš arba buvimu virš, arba buvimu dėl valstiečių, nes tai yra buvimas su jais, kadangi jie taip pat yra kaitos subjektai.“ (Freire (b) 2000; 271)

Būtent buvimas kartu su ir ėjimas kartu link bendro tikslo yra pamatinė tyrimo dalyvaujant nuostata. Tai sudaro prielaidas dialogui, kritiniam mąstymui ir galiausiai *conscientizaēco*.

Tyrimas dalyvaujant kaip akademinė praktika

Kaip galima nesunkiai nuspėti iš tyrimo dalyvaujant, kaip socialinės praktikos legitimizavimo, ieškant akademinį tyrimo dalyvaujant ištakų dažniausiai žvilgsnis krypta į kritinės

teorijos tradiciją. Reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad akademiniai tyrimo dalyvaujant šalininkai yra kiek nuosaikesni nei radikalūs praktikai ir, užuot skubėję skelbti akademinės revoliucijos aušrą, sugeba tyrimą dalyvaujant lokalizuoti akademiniam diskurse.

Tyrimo dalyvaujant šalininkai, iš esmės susiedami save su kritinės teorijos tradicijos atstovais, kalba apie visuotines nei intelektualinio elito, kurio atstovais gali būti laikomi, tarškim, ir modernybės laikų filosofai, ir tradiciniai sociologai, racionalumą, išaugantį iš komunikacijos ir dialogo.

Antai Peteris Parkas minėtame *American Sociologist* žurnale paskelbęs straipsnį „The Discovery of Participatory Research as a New Scientific Paradigm: Personal and Intellectual Accounts“, išvardija tokias naujos socialinių mokslų paradigmos, susijusios su tyrimo dalyvaujant išgalėjimu (?), prielaidas.

Pirmąją prielaidą jis kildina iš mokslo istorijos. Samprotavimų kelias maždaug toks. Šiuolaikinis mokslas radosi iš viduramžių tradicijos, kurią, pasitelkę klasikinius kanonus, kontroliavo viduramžių scholastai. Sparčiai stiprėjantis kapitalizmas ypač praplėtė taikomaisiais, technologiniais mokslo rezultatais suinteresuotųjų ratą. Tačiau, ėmus mokslą kontroliuoti buržuazijai, ir toliau didelė visuomenės dalis negalėjo pasinaudoti jo rezultatais. Į socialinę ir politinę kapitalizmo darbotvarkę orientuotas mokslas tyrinėjama tikrovę interpretavo instrumentiškai ir technologiškai. Anot P. Parko, tolimesnė mokslo raida turėtų atverti galimybę dalyvauti mokslo pasaulyje ir naudotis jo rezultatais visai visuomenei, be to, turėtų keistis technologinis mokslo pobūdis.

Antrąją prielaidą P. Parkas susieja su skirtingomis žinojimo formomis. Objektivumo šydu prisidengusios ir labai sustiprėjusios socialinių mokslų pozityvistinės atšakos archetipu tapusius gamtos mokslus iš jų užimtos privilegijuotos pozicijos turėtų išstumti žinojimo formų įvairovę. Toliau analizuodamas šią prielaidą, P. Parkas remiasi J. Habermaso suvisuotinto instrumentinio racionalizmo kritika. „Pagrindinių sąvokų kontinentui, kuriame gyveno Maxo Weberio Vakarų racionalizmas, grimz-

tant į praeitį ima ryškėti tikrasis proto veidas – jis demaskuojamas, kaip pavergiantis ir kartu pavergtas subjektyvumas, kaip valia įsigyti instrumento galią“ (Habermas, 2000; 12). Demaskuotas tariamai autonomiškas instrumentinis racionalumas išreiškia tik vieną žinojimo formą, greta kurios egzistuoja intersubjektyvų supratimą ir tarpusavio pripažinimą išreiškiantis komunikacinis protas. Feministinė pozityvistinės socialinių mokslų paradigmos kritika dar labiau praplečia žinojimo formų įvairovę. (Maguire 1996)

Tyrimas dalyvaujant – tai būtų ir teorinio mąstymo, kylančio iš klasikinio Vakarų racionalizmo, priešprieša. Toks būtų trečiasis P. Parko suformuluotas naujosios socialinių mokslų paradigmos argumentas. P. Parko nuomone, visų pirma postmodernistinės ir feministinės teorijos išryškino klasikinio racionalizmo principais grįsto socialinių mokslų projekto silpnąsias puses. Būtent tyrimas dalyvaujant atveria galimybę pertvarkyti socialinės teorijos, socialinių mokslų ir socialinio mokslininko santykius su pokyčiais visuomenėje vykstančiais.

Tyrimo dalyvaujant taikymas

Tyrimo dalyvaujant šalininkai pagal bendradarbiavimo su tiriamą bendruomene intensyvumą skiria kelis tyrimo dalyvaujant taikymo scenarijus (žr.: Petras, Porpora 1993).

Tyrinėtojas kelia savo dažniausiai akademiškus tikslus, o bendruomenė siekia savo tikslų, tačiau atlikus tyrimą bendruomenė supažindinama su tyrimo rezultatais. Šiuo nuosaikesniu atveju tyrinėtojas ir tyrinėjama bendruomenė bendrauja paties tyrimo ir tyrimo rezultatų pristatymo metu. Planuodamas tyrimą tyrinėtojas su tirsima grupe nebendrauja, o tyrimo metu taiko savo paties sukonstruotą tyrimo instrumentą. Tyrinėtojo sėkmė – tai geras, pirmiausiai akademinei bendruomenei skirtas, straipsnis.

Daug glaudesni santykiai tarp tyrinėtojo ir tyrinėjamos socialinės grupės užsimezga, kai abi pusės siekia bendrų tikslų. Tai dažniausiai būna projektai, kurių metu dirbama su socialiai atskirtomis, marginalizuotomis grupėmis. Tiek tyrinėtojas, tiek grupės atstovai, sudary-

dami partberių grupes, siekia keisti susiklosčiusią padėtį. Bendradarbiaujama nuo projekto užuomazgų: kartu planuojamas tyrimas, analizuojami rezultatai, kuriami strateginiai planai, rengiami nauji projektai. Šiuo atveju tyrinėtojo sėkmė – nauji partnerių, su kuriais buvo dirbta, projektai.

Dar glaudesni ryšiai susiformuoja, kai regionai bendradarbiauja su akademinėmis bendruomenėmis, pavyzdžiui, mažesniais regioniniais universitetais arba didesnių universitetų regioniniais padaliniais. Tokio bendradarbiavimo pavyzdžių apstu Didžiojoje Britanijoje, Arijijoje.

Apie tyrimo dalyvaujant metodus

Studijuojant literatūra, skirtą tyrimui dalyvaujant į akis krenta tai, kad palyginti nedaug dėmesio skiriama tyrimo metodikoms ir metodams. Socialiniai procesai, socialiniai agentai, galių santykiai, dominavimo anatomija, kritinio požiūrio udgymas, mokymasis, komunikacija – visa tai užima daug svarbesnę vietą, nei metodikos problemos. Metodologinė tyrimo dalyvaujant nuostata, kuri diktuoja metodikų ir metodų sampratą, remiasi socialinio konstruktivizmo idėjomis. Beveik be išimčių laikomasi nuostatos, kad tikrovės supratimas, žinojimas yra socialiniai konstruktai, taigi svarbesniais laikomi tie metodai, kurie sudaro galimybes atskleisti susiklosčiusius galių santykius, atskleisti tariamai nekintančių sąvokų, pripažinto žinojimo socialinę geneologiją, identifikuoti socialinės galios šaltinius ir diskurso bei praktikos strategijas.

Tai iš esmės rodytų, kad tyrimas dalyvaujant sociologinių metodų atžvilgiu nėra ortodoksiškas. Kaip rodo tyrimų dalyvaujant pasaulyje pavyzdžiai, tyrimų receptų čia nėra. Tiek tyrimo objektai, tiek tyrimo metodai labai įvairuoja ir atspindi konkretų socialinės plėtros projekto kontekstą. Toks metodinis anarchizmas turėtų pagrįstai erzinti metodinį puristą. Tačiau tyrimo dalyvaujant šalininkai turi pagrindą, kaip jam atsakyti. Griežtas metodas, akademinis kanonas – tai vis kitos dominavimo formos, ekspertų ekspertizės nesu-

prantamos ir gramzdina į „tylos kultūrą“. Savo ruožtu pačių žmonių surinkti duomenys, nors ir nesurinkti pagal taisyklingas *homo sociologicus* požiūriu procedūras, yra ne tik iškalbingesni ir taip griauna „tylos kultūrą“, bet kartu sudaro prielaidas socialiniam veiksmui. Internete (pvz., *An action-research resource for both students and practitioners*) galima rasti atvejų, kurių metu buvo taikomi tokie įvairūs „metodai“ kaip bendruomenių susirinkimai, *video* medžiagos analizė, piešimas, pašymas ant sienų, keitimasis papasakotomis istorijomis, bendruomenių apklausos ir t.t. Antai, Kandoje Jėzuitų tikėjimo ir socialinio teisingumo centras sukūrė metodą, kurį pavadino „Akimirkos įvardijimas“. Šio metodo pagalba buvo identifikuojamos bendruomenės veiklos galimybės. Apibendrinant tyrimo dalyvaujant metodikų ir metodų temą, derėtų prisiminti P. Freire'o generatyvines temas, žodžius. Metodų tikslas – skatinti generatyvinių temų atkodavimą.

Apibendrinimas

Pagrindiniai tyrimo dalyvaujant požymiai yra tokie:

- Bendruomenės nariai žino, kad jie yra tiriami.
- Projektuojant tyrimą, bendradarbiaujama su tirsima bendruomene.
- Tiriant akcentuojamas socialiai atskirtų grupių įgalinimas ir susiklostę galių santykiai.
- Tyrimo metu skatinamas kritinis mąstymas ir tyrime dalyvaujančiųjų švietimas.
- Tyrimo metu planuojami veiksmai, galintys mažinti socialinę atskirtį.

Tyrimo dalyvaujant metu, kartu su pačia bendruomene tyrinėjant vietos bendruomenės socialinius santykius ir pokyčius, skatinamas dialogas tarp tyrinėjamos bendruomenės ir tyrinėtojų. Tyrinėtojas išipareigoja surinktas žinias naudoti tobulinant bendruomenės santykius ir veiklą. Tad tyrimas dalyvaujant vienu metu yra ir tyrimas, ir pagalba plėtojant vietos partnerių grupių ir bendruomenių veiklą.

Literatūra

STOECKER, R., BONACICH, E. 1992. "Why Participatory Research? Guest Editors' Introduction", *American Sociologist* 23 (4).

PARK, P. 1992. "The Discovery of Participatory Research as a New Scientific Paradigm: Personal and Intellectual Accounts", *American Sociologist* 23 (4).

FREIRE, P. 2000 a. "Engiamųjų pedagogika". Kn.: P. Freire. 2000. *Kritinės sąmonės ugdymas*. Vilnius: Tyto Alba

FREIRE, P. 2000 b. "Konsultuoti ar bendrauti". Kn.: P. Freire. 2000. *Kritinės sąmonės ugdymas*. Vilnius: Tyto Alba.

MAGUIRE, P. 1996. "Considering More Feminist Parti-

cipatory Research: What's Congruency Got to Do with It? Qualitative Inquiry" 2 (1).

HABERMAS, J. 2002. *Modernybės filosofinis diskursas*. Vilnius: Alma Littera

PETRAS, E., PORPORA, D. V. 1993. "Participatory Research: Three Models and an Analysis" *American Sociologist* 24 (1).

BAILEY, D. 1992. "Using Participatory Research in Community Consortia Development and Evaluation: Lessons from the Beginning of a Story", *American Sociologist* 23 (4).

"An action-research resource for both students and practitioners" in: <http://www.goshen.edu/soan/soan96p.htm>

Summary

The article analyzes the arguments for the placing of participatory research in the practice of sociology. The changing societal conditions have forced social scientists, of which sociologists are a prime example, to alter the way sociology has been conceptualized and has been practiced in relation to social change. As practitioners of participatory research are maintaining traditional sociology

is producing narratives and practices that are not in the interest of the excluded and marginalized people. In order to live up to the potential of sociology as a technology for the social innovation and social inclusion, it must include the interest and the wisdom of the people in its researching and theorizing activities. Participatory research provides an opportunity to realize this possibility.

Įteikta 2003 07 08

Pateikta spaudai 2003 07 08

Vilniaus Universitetas
Filosofijos fakultetas
Sociologijos katedros vedėjas
Didlaukio 47, LT-2057 Vilnius
Tel. 8 5 2 675 279
El. paštas povilar@delfi.lt